

Теңізбаев Т., Урисбаева А.А.

**Корпоративтік құқықтың
түсінігі және
жалпы сипаттамасы**

Бұл мақалада корпоративтік құқықтың құқық саласы, құқық ғылымы және оқу пәні ретінде анықтаудың негізгі мәселелері қарастырылған. Корпоративтік құқықты екі мағынада түсіндіруге болады. Кең мағынада, корпоративтік құқық дегеніміз – шаруашылық субъектілерін құру және қызмет ету тәртібін реттейтін, олардың құқықтық мәртебесін анықтайтын құқықтық нормалардың жиынтығы. Тар мағынада, корпоративтік құқық дегеніміз – коммерциялық ұйымның әкімшілігі немесе меншік иесі бекіткен, сол ұйымның ішкі құқықтық қатынастарын реттеуге бағытталған ережелер жүйесін білдіреді.

Түйін сөздер: Корпоративтік құқық, корпоративтік құқық пәні, корпоративтік қатынастар, құқық саласы.

Tenizbaev T., Urisbaeva A.A.

**Concept and general
characteristic of corporate law**

In this article considered the problems of definition of corporate law as branch of law, legal science and a subject. The corporate law can be considered in two concepts. In broad concept, the corporate law is a set of precepts of law, on regulation of establishment of economic subjects and their activity, and also by determination of their legal status. In narrow concept, the corporate law designates system of rules which regulates internal legal relations, established by administration or the owner of property of corporate association.

Key words: corporate law, a subject of corporate law, the corporate relations, branch of law.

Тенизбаев Т., Урисбаева А.А.

**Понятие и общая
характеристика
корпоративного права**

В данной статье рассмотрены проблемы определения корпоративного права как отрасли права, правовой науки и учебной дисциплины. Корпоративное право можно рассмотреть в двух понятиях. В широком понятии корпоративное право – это совокупность правовых норм по регулированию установления хозяйственных субъектов и их деятельности, а также по определению их правового статуса. В узком понятии корпоративное право обозначает систему правил, направленных на регулирование внутренних правовых отношений, установленных администрацией или собственником имущества корпоративного объединения.

Ключевые слова: корпоративное право, предмет корпоративного права, корпоративные отношения, отрасль права.

**КОРПОРАТИВТІК
ҚҰҚЫҚТЫҢ ТҮСІНІГІ
ЖӘНЕ ЖАЛПЫ
СИПАТТАМАСЫ**

Қазақстандық құқық ғылымы үшін корпоративтік құқық ұғымы жаңа ұғым болып табылады. «Корпоративтік құқық» түсінігінен оның реттеу пәні болып корпорациялары құру және олардың қызметіне байланысты қоғамдық қатынастар табылатындығын айтуға болады. Корпоративтік құқық отандық құқық үшін жаңа болғандықтан оның құқық саласы, ғылым саласы және оқу пәні ретіндегі мәнін анықтау өте маңызды.

Корпоративтік құқықтың құқық саласы, ғылым саласы және оқу пәні ретіндегі түсінігін анықтамас бұрын «корпорация» сөзінің түсінігін ашу қажет. «Корпорация» термині американдық және еуропалық құқықтық жүйеде жиі қолданылатын түсінік. Оған сәйкес, шетелдік құқық ғылымында корпорация – заңға сәйкес тұлғалардың ұйымы ретінде құрылған заңды тұлға түсініледі. Яғни, корпорация заңды тұлғалардың ұйымдық-құқықтық нысанының бір түріне жатады [1].

Қазақстандық құқықта корпорация заңды тұлғаның ұйымдық-құқықтық нысанының бір түрі ретінде көрсетілмеген. Отандық құқықта корпорация акционерлік қоғамдармен теңдестіріледі. Сондықтан, Қазақстандағы корпоративтік құқық ұғымын қарастырған кезде бұл құқық саласын акционерлік қоғамдардың қызметімен байланыстыру қажет. Өз қызметін жүзеге асыру үшін қаражат тарту мақсатымен акциялар шығаратын заңды тұлға акционерлік қоғам деп танылады [2].

Жалпы корпоративтік құқықты екі мағынада түсіндіруге болады. Кең мағынада, корпоративтік құқық дегеніміз – шаруашылық субъектілерін құру және қызмет ету тәртібін реттейтін, олардың құқықтық мәртебесін анықтайтын құқықтық нормалардың жиынтығы. Тар мағынада, корпоративтік құқық дегеніміз – коммерциялық ұйымның әкімшілігі немесе меншік иесі бекіткен, сол ұйымның ішкі құқықтық қатынастарын реттеуге бағытталған ережелер жүйесін білдіреді [3]. Бұдан корпоративтік құқыққа келесідей анықтама беруге болады: корпоративтік құқық дегеніміз – шаруашылық субъектілерін құру және олардың қызмет етуімен байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды жеке-басқарушылық әдістер негізінде құқықтық реттеуге бағытталған құқықтық нормалардың жиынтығы.

Корпоративтік құқық ғылым саласы ретінде корпоративтік нормаларды, корпоративтік қатынастарды, сондай-ақ кор-

поративтік қатынастарды құқықтық реттейтін теориялық және қолданбалы аспектілер, тұжырымдар және қағидаларды зерттеуге бағытталған ғылыми білімдер жиынтығы. Корпоративтік құқық ғылымы қазіргі таңда корпорацияларды құру және қызметін құқықтық реттеуге байланысты доктриналды зерттеулер жиынтығы. Бұл ғылым корпорациялардың құрылу және қызметімен байланысты объективті заңдылықтарды зерттеумен және корпоративтік қатынастар мәнін ашуға байланысты.

Корпоративтік құқықты еңбек ұжымының еркін білдіретін, ұйымның қызметін реттеуге бағытталған, тұлғалар мен капиталды біріктіруге негізделген, компаниялар мен ұйымдарда бекітілген ережелер жүйесі деп түсіндіруге болады. Тұлғалар мен капиталдың бірлестігі болып табылатын кез келген компания қандай да бір қызмет түрін іске асыру үшін өздерінің жұмысын неғұрлым тиімді ұйымдастыру және алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге жету мақсатында ішкі тәртіп ережелерін бекітуге құқылы.

Кез келген құқық саласы ретінде танылуы үшін оның өзіндік реттеу пәні болуы қажет. Реттеу пәні – осы құқық саласымен реттелетін қоғамдық қатынастар жиынтығы.

Корпоративтік құқық пәніне байланысты ғалымдар арасында берілген ортақ анықтама жоқ. Ғалымдардың бір тобы корпоративтік құқықтың пәнін анықтау кезінде оны азаматтық құқықтың бір бөлімі ретінде қарастыру қажеттігін айтады. Бұл қатарда Е.А. Суханов, А.А. Зурбаян және А. Байков сияқты ғалымдарды айтуға болады. Карагусов Ф.С. корпоративтік құқық пәніне байланысты келесі ойын білдіреді: «бастапқыда корпоративтік құқық азаматтық-құқықтық қатынастардың жеке түрі ретінде азаматтық құқық аясында пайда болған, уақыт өте келе нарықтық қатынастардың дамуына байланысты корпоративтік құқықтық пәні кеңейе түсті» [4]. Енді бір ғалымдардың тобы «корпоративтік құқық кәсіпкерлік құқықтың институты бола отырып, корпорацияларды құру және қызметін реттеуге байланысты пайда болатын қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған нормалар жиынтығы» деп көрсетеді [5].

Корпоративтік құқықтың пәні – корпоративтік қатынастар болып табылады. Құқық теориясында құқықтық қатынастар болып құқық нормаларымен реттелген, қатысушылары субъективтік құқықтар мен міндеттерге ие болатын қоғамдық қатынастар табылады. Осылайша, құқықтық қатынастар – бұл қоғамға маңыздылық сипатына қарай құқық нормаларымен реттелген

қоғамдық қатынастардың бір түрі. Құқық нормаларында құқықтық қатынастар қатысушыларының құрамы, олардың құқықтары мен міндеттері, құқықтық қатынастардың пайда болу және даму шарттары, құрамы, яғни қоғамдық қатынастардың типтік үлгілері қалыптасады.

Корпоративтік қатынастарды екі аспектіде қарауға болады: тар мағынадағы корпоративтік қатынастар – корпорацияның ішкі қатынастары, мысалы, қоғамды басқару және оның қызметіне байланысты акционерлердің құқықтары; кең мағынадағы корпоративтік қатынастар – корпорацияның заңды тұлға ретіндегі кәсіпкерлік қызметімен байланысты қатынастар. Екінші аспектідегі қатынастар мемлекеттік басқарумен байланысты болады.

Корпоративтік қатынастардың міндетті субъектісі болып корпорация табылады. Корпоративтік құқықтық қатынастардың субъектісі болып қоғам мемлекеттік тіркеуден өткеннен кейін акционер мәртебесіне ие болатын қоғамның құрылтайшысы табылады. Акционерлердің құқықтық жағдайы ол ие болатын акциялардың түріне байланысты.

Көптеген ғалымдар корпоративтік қатынастардың міндетті субъектісі ретінде қоғамның басқару органын да көрсетеді. Бұл жағдайда корпоративтік құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде қоғамның басқа да органдарын айту қажет. Ерекше өкілеттіктерге ие болатын корпоративтік қатынастардың корпоративтік хатшы сияқты субъектісі бар. Корпоративтік хатшы – қоғамның директорлар кеңесінің және атқарушы органының мүшесі болып табылмайтын акционерлік қоғамның қызметкері, оны қоғамның директорлар кеңесі тағайындайды және ол қоғамның директорлар кеңесіне есеп береді, сондай-ақ өз қызметі шеңберінде акционерлер жиналысының және қоғамның директорлар кеңесінің отырыстарын дайындауға және өткізуге бақылау жасайды, акционерлердің жалпы жиналысының күн тәртібіндегі мәселелер бойынша материалдарды және қоғамның директорлар кеңесінің отырысына материалдар әзірлеуді қамтамасыз етеді, оларға қол жеткізудің қамтамасыз етілуін бақылайды [6]. Корпоративтік хатшының құзыреті және қызметі қоғамның ішкі құжаттарында айқындалады.

Бұдан басқа корпоративтік қатынастардың лауазымды адамы және тәуелсіз директор сияқты субъектілер атауға болады. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы «Акционерлік қоғамдар туралы» заңында лауазымды адамға келесі анықтама берілген: лауа-

зымды адам – акционерлік қоғамның директорлар кеңесінің, оның атқарушы органының мүшесі немесе акционерлік қоғамның атқарушы органының функцияларын жеке-дара жүзеге асыратын тұлға. Ал, тәуелсіз директор – аталған акционерлік қоғамның аффилиирленген тұлғасы болып табылмайтын және өзі директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде ондай тұлға болмаған (оның осы акционерлік қоғамның тәуелсіз директоры қызметінде болған жағдайды қоспағанда), осы акционерлік қоғамның аффилиирленген тұлғаларына қатынасы жөнінен аффилиирленген тұлға болып табылмайтын; аталған акционерлік қоғамның немесе осы қоғам ұйымының аффилиирленген тұлғаларының лауазымды адамдарына бағынышты емес және директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде сол тұлғаларға бағынышты болмаған; мемлекеттік қызметші болып табылмайтын; осы акционерлік қоғам органдарының отырысында акционердің өкілі болып табылмайтын және өзі директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде ондай аудитор болмаған; аудиторлық ұйым құрамында жұмыс істейтін аудитор ретінде осы акционерлік қоғамның аудитіне қатыспаған және өзі директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде мұндай аудитке қатыспаған директорлар кеңесінің мүшесі [7].

Корпоративтік қатынастардың объектісіне де байланысты ғалымдар арасында ортақ пікір жоқ. Д.В. Ломакин корпоративтік қатынастардың объектісі ретінде ұйымның жеке немесе іс-әрекетінің жиынтығын емес оның қызметін және осы қызметтің нәтижесін көрсетеді. Е.Б. Сердюк құқықтық қатынастар бағытталған іс-әрекеттер деп көрсетеді. Яғни құқықтық қатынастар осы қызметке байланысты пайда болады. Ал, материалды объектілерді міндеттеменің орындалу пәні ретінде қарастырады.

Корпоративтік құқық нормаларымен реттелетін қоғамдық қатынастар бірінші кезекте заңды тұлғаның ішінде туындайтын қоғамдық қатынастар.

Корпоративтік қатынастар дегеніміз – шаруашылық субъектілерін құру және олардың қызмет етуімен байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар.

Корпоративтік құқықтың нормативтік негізін заңды тұлғалар туралы заңнамалық актілер, сондай-ақ, заңды тұлғалардың құқықтық мәртебесімен, қызмет етуімен және басқа да мән-жайлармен байланысты әртүрлі ережелер, стандарттар және құжаттамалар құрайды.

Корпоративтік құқықтың құрамына заңды тұлғаның ішінде қабылданатын, заңды тұлғаның ішінде ғана қолданылатын және ішкі корпоративтік қатынастарды реттеуге бағытталған нормалар да кіреді.

Корпоративтік құқықта азаматтық құқық саласына тән жеке-құқықтық әдістер де, кәсіпкерлік құқыққа тән жария-құқықтық әдістер де қолданылады [8]. Дегенмен, теңдік принципі басым болатын азаматтық құқықтық қатынастарға қарағанда, корпоративтік құқықтық қатынастарда билік-бағыну принципі басым келеді. Корпоративтік құқықтық қатынастарда азаматтық құқықпен реттелетін мүліктік қатынастардан басқа, императивтік нұсқаулар басым кездесетін ұйымдастырушылық-басқарушылық аспектілер де кездеседі. Бұл – корпоративтік құқықтық қатынастардың ерекшелігі болып табылады.

Демек, корпоративтік құқықтың құқықтық реттеу әдістемесі диспозитивтік-императивтік сипатқа ие деп тұжырымдауға болады.

Корпоративтік құқықтың анықтамасынан көріп отырғанымыздай, корпоративтік құқықтың құқықтық нормаларының негізгі үш мақсаты бар: біріншіден, шаруашылық субъектілерінің құқықтық мәртебесін анықтау және бекіту; екіншіден, шаруашылық субъектілерін құру тәртібін анықтау; үшіншіден, шаруашылық субъектілерінің қызмет ету тәртібін анықтау.

Ғылым саласы ретінде корпоративтік құқық әлі де болса қалыптасу барысында. Корпоративтік құқық ғылымы корпоративтік қатынастарды құқықтық реттеудің ерекшеліктерін, сондай-ақ, корпоративтік құқық доктринасын, соның ішінде, корпоративтік құқық саласындағы алуан түрлі құқықтық тұжырымдарды, анықтамаларды, теорияларды, корпоративтік заңнаманы қолдану тәжірибесін зерттейді.

Қазіргі таңда корпоративтік құқықты оқу пәні ретінде жоғарғы оқу орындарында оқу бағдарламаларына енгізу фактілері байқалады. Корпоративтік құқық пәні корпоративтік қатынастарды жария-құқықтық және жеке-құқықтық реттеуді іске асыратын болғандықтан кешенді сипатқа ие. Оқу пәнінің бағдарламасы шеңберінде, әдетте, корпоративтік құқық доктринасы, корпоративтік заңнаманың жай-күйі мен ерекшеліктері, заңды тұлғаларды құру тәртібі, олардың қызмет ету барысы, жарғылық капиталды қалыптастыру, корпоративтік басқару мәселелері, заңды тұлғалардың басқару органдары және олардың қызмет ету тәртібі, сондай-ақ, заңды тұлғалардың ішкі қатынастарының ерекшеліктері оқытылады.

Кез келген құқық саласы жүйелендірілген болуы керек. Жүйелендіру құқықтық нормаларға тән белгі. Құқықты жүйелендіру негізінде құқықтық ережелерді логикалық тұрғыда, қандай да бір тәртіпті сақтай отырып, рет-ретімен бекітіп, көрсету мақсаты жатады. Жүйелендірілген жағдайда құқық нормаларын қолдану да жеңіл болады. Құқықты жүйелендірудің мәні – құқық саласын әртүрлі құқықтық институттарға бөлумен сипатталады, яғни, құқық жүйесі – құқықтың мазмұнын сипаттайтын, оның ішкі құрылымы.

Корпоративтік құқықтың жүйесін толық және дұрыс ашып көрсету үшін корпоративтік құқықтың азаматтық құқық жүйесінде алатын орнын анықтап алу қажет. Себебі, корпоративтік құқық бірінші кезекте, азаматтық құқықтың бөлігі болып табылады.

Корпоративтік құқықтың жүйесі корпоративтік құқықтың түсінігі, пәні, құқықтық реттеу әдістері, корпоративтік қатынастар, заңды тұлғалар туралы жалпы ережелер; заңды тұлғалардың ұйымдық-құқықтық нысандары; заңды тұлғалардың мүлкі; заңды тұлғаларды құру, қайта құру және жою тәртібі секілді тараулардан тұрады.

Корпоративтік қатынастардың қайнар-көздеріне корпоративтік қатынастарды реттеуге бағытталған заңнамалық құжаттар жатады. Бұл құжаттарға Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі негізгі заң ретінде, сондай-ақ Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы «Акционерлік қоғамдар туралы» заң жатады. Бұл заңдар корпорацияның құрылу тәртібі, қызмет етуі, осы қатынастарға қатысушы субъектілердің құқықтық жағдайын, олардың құқықтары мен міндеттерін реттейді.

Аталған негізгі заңдардан басқа корпорацияның ішкі қатынастарын реттейтін ішкі нормативтік құжаттар бар. Мысал ретінде, құрылтай шартын келтіруге болады. Құрылтай шарты

әрбір құрылтайшының немесе оның өкілінің шартқа қол қоюы арқылы жазбаша нысанда жасалады. Ал, егер құрылтайшы жалғыз болса жалғыз құрылтайшының шешімі жазбаша нысанда ресімделіп, оған құрылтайшы немесе оның өкілі қол қояды. Құрылтай шартын нотариат куәландыруға тиіс. Құрылтай шартында жазылған мәліметтер, егер шарттың өзінде өзгеше көзделмесе, коммерциялық құпия болып табылады. Құрылтай шарты мемлекеттік органдарға, сондай-ақ үшінші тұлғаларға қоғамның шешімі бойынша не Қазақстан Республикасының заң актілерінде белгіленген жағдайларда ғана берілуге тиіс.

Қоғамның жарғысы да ішкі нормативтік құжатқа жатады: Қоғамның жарғысы қоғамның заңды тұлға ретіндегі құқықтық мәртебесін айқындайтын құжат болып табылады. Акционерлердің жалпы жиналысы уәкілеттік берген адам қол қоятын, жарғыға Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген тәртіппен ресімделген өзгерістер мен толықтыруларды (оның ішінде жарғының жаңа редакциясы түрінде жазылғандарды) қоспағанда, қоғам жарғысына құрылтайшылар не оның өкілдері қол қоюға тиіс. Қоғамның жарғысын, сондай-ақ оған енгізілетін барлық өзгерістер мен толықтыруларды нотариат куәландыруға тиіс.

Сонымен, қорыта келе, корпоративтік құқық – жеке құқық саласы ретінде қалыптасып келе жатқан, өзіндік құқықтық реттеу пәні мен зерттеу аясы бар, корпоративтік қатынастардың ерекшеліктеріне қарай өзіндік құқықтық реттеу әдістері бар, бірақ, әлі де болса жетілдіруді, ғылыми тұрғыда негіздеуді қажет ететін құқық саласы деп тұжырым жасауға болады. Қазақстандағы корпоративтік қатынастар даму үстінде. Бұл қатынастар нарықтық қатынастармен қатар дамиды.

Әдебиеттер

- 1 Корпоративное право: учебное пособие под ред. И.А. Еремичева, Е.А. Павлова, ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2012 г.
- 2 Акционерлік қоғамдар туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы N 415 Заңы.
- 3 Карагусов Ф.С. Основы корпоративного права учебное пособие. – Алматы (Казахстан): Научно-издательский центр Каспийского общественного университета, 2010.
- 4 Карагусов Ф.С. Основы корпоративного права и корпоративное законодательство Республики Казахстан. Издание второе, дополненное. Алматы: Бастау, 2011. 368 с.
- 5 Корпоративное право / под редакцией Шиткиной И. С. – М.: Волтерс Клувер, 2009.
- 6 Акционерлік қоғамдар туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы N 415 Заңы.
- 7 Акционерлік қоғамдар туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы N 415 Заңы.
- 8 Корпоративное право / под редакцией Шиткиной И.С. – М.: Волтерс Клувер, 2009.

References

- 1 Korporativnoe pravo: uchebnoe posobie pod red. I.A. Eremicheva, E.A. Pavlova, JuNITI-DANA; Zakon i pravo, 2012 g.
- 2 Akcionerlik kogamdar turaly Kazakstan Respublikasynyn 2003 zhylgy 13 mamyrdayy N 415 Zany
- 3 Karagusov F.S. Osnovy korporativnogo prava uchebnoe posobie. – Almaty (Kazakhstan): Nauchno-izdatel'skij centr Kaspijskogo obshhestvennogo universiteta, 2010.
- 4 Karagusov F.S. Osnovy korporativnogo prava i korporativnoe zakonodatel'stvo Respubliki Kazahstan. Izdanie vtoroe, dopolnennoe. Almaty: Bastau, 2011. 368 s.
- 5 Korporativnoe pravo / pod redakciej Shitkinoy I. S. – M.: Volters Kluver, 2009.
- 6 Akcionerlik kogamdar turaly Kazakstan Respublikasynyn 2003 zhylgy 13 mamyrdayy N 415 Zany.
- 7 Akcionerlik kogamdar turaly Kazakstan Respublikasynyn 2003 zhylgy 13 mamyr-dayy N 415 Zany.
- 8 Korporativnoe pravo / pod redakciej Shitkinoy I.S. – M.: Volters Kluver, 2009.